

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ЗАХИСТУ ПОТЕРПІЛОГО В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МІЛІЦІЄЮ (ПОЛІЦІЄЮ)

З'ясовується роль допиту потерпілого в досудовому слідстві, акцентується увага на вимогах до правоохоронних органів здійснювати не тільки активні і рішучі заходи припинення, а й забезпечувати суворе дотримання законності, особливо у захисті прав, честі і гідності потерпілого.

Ключові слова: досудове слідство, допит, потерпілий, розслідування, слідчий, законність, поліція, справедливість, правова культура.

Выясняется роль допроса пострадавшего в досудебном следствии, акцентируется внимание на требованиях к правоохранительным органам осуществлять не только активные и решительные меры пресечения, но и обеспечивать строгое соблюдение законности, особенно в защите прав, чести и достоинства потерпевшего.

Ключевые слова: досудебное следствие, допрос, потерпевший, расследование, следователь, законность, полиция, справедливость, правовая культура.

The role of interrogating the victim during the prejudicial inquiry is clarified, attention is paid to the requirements of the law enforcement bodies to take not only the active and resolute measures of suppression but to ensure the severe observance of the law as well, especially when protecting the rights, dignity and honour of a victim.

Key words: prejudicial inquiry, interrogation, victim, investigation, investigator, legality, police, justice, legal culture.

Постановка проблеми. За ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Але як свідчить практика існує проблема забезпечення та захисту прав потерпілого в кримінальному судочинстві, процесуальний статус якого в умовах чинного законодавства значно менш досконалий, ніж підозрюваного чи обвинуваченого (підсудного). Кримінально-процесуальне законодавство має гарантувати не тільки дотримання прав потерпілого на своєчасну компенсацію матеріальної та моральної завданої шкоди, а й належну активність під час досудового слідства із встановлення обставин, що входять у предмет доказування у кримінальній справі.

Та, на жаль, допускається чимало недоліків в організації та проведенні допиту потерпілого. Вони виникають через недосконалість чинного законодавства, недостатній професійний рівень працівників правоохоронних органів, їх незадовільну теоретико-психологічну підготовку, а нерідко й через низький рівень загальної та правової культури. Ситуація ускладнюється тим, що на сьогодні спостерігається зростання рівня злочинності та збільшення обсягу навантаження на органи дізнання і досудового слідства відповідно до обов'язків з розслідування злочинів. Сучасні умови боротьби зі злочинністю вимагають від слідчого не тільки належної теоретичної підготовки й фахової майстерності, а й високих морально-психологічних якостей у забезпеченні законності інтересів потерпілого. У цьому аспекті суттєве значення має подальше удосконалення чинного законодавства, активні наукові розвідки, а також творче вивчення передового досвіду міліції зарубіжних країн та його реалізацію в практичну діяльність ОВС.

Стан дослідження. Проблема проведення допиту в досудовому слідстві в різних аспектах висвітлювалася у наукових публікаціях таких учених, як Б.Л. Ващук, В.С. Весельський, Л.В. Головка, М.І. Гошовський, К.Ф. Гуценко, В.А. Журавель, С.І. Каткало, Л.Д. Кокорєв, В.О. Коновалова, О.А. Леві, В.Г. Лукашевич, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Т.І. Присяжнюк, В.М. Савицький, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Л.І. Шаповалова, С.П. Щерба, В.Ю. Шибіко, В.П. Шабікота інші. Про важливість допиту потерпілого у проведенні об'єктивного розслідування справи писали В.С. Весельський, О.С. Губарева, С.В. Давиденко, Т.П. Матюшкова, О.Я. Переверза, Р.Ю. Савонюк.

Слід відзначити, що основну увагу науковці звертали на вдосконалення процесуальних, організаційних, тактичних аспектів організації та проведення допиту. Практично з поля зору випали такі важливі моменти, як дотримання законності, справедливості при проведенні слідчих дій, а також недостатньо висвітлено логіко-психологічні аспекти допиту, не узагальнено нагромадження поліцією зарубіжних країн досвід щодо захисту прав потерпілого на етапі досудового розслідування.

Виклади основних положень. Потерпілим згідно з кримінально-процесуальним законодавством визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілим постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду. Потерпілим може бути визнана тільки фізична особа. Хоч останнім часом у літературі обговорюється проблема щодо мож-

ливості надання юридичній особі статусу потерпілого у кримінальній справі. У збиранні доказової інформації одне з основних місць посідає допит. Зі всього часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, саме на проведення допиту припадає понад 80% [1, с. 3]. Допит – одна з основних слідчих дій, спрямованих на отримання інформації про злочин. Показання потерпілого часто є тим цінним матеріалом, який дозволяє намітити шлях розкриття злочину та здійснити затримання підозрюваного. Насамперед ці показання дозволяють встановити сам факт наявності або відсутності складу злочину, правильно його кваліфікувати, виявити умови, які призвели до вчинення злочину.

Допит поділяється на окремі види залежно від процесуального статусу допитуваних учасників процесу і проводиться за певними правилами – загальними для всіх видів допиту та особливими для окремих видів допиту.

У КПК України (ст.ст. 166–171) викладено норми, які регламентують порядок виклику та проведення допиту свідка і потерпілого.

Допит поділяється на п'ять основних стадій: перша (підготовка), під час якої відбувається ознайомлення і вивчення матеріалів справи, отримання інформації про особу потерпілого; слідчий прагне отримати відомості біографічного характеру, спосіб життя, особистих якостей потерпілого; друга (ознайомча), під час якої слідчий отримує анкетні дані і попереджує потерпілого про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань згідно зі ст. 384 КК України; третя (встановлення психологічного контакту), яка характеризується прагненням до взаєморозуміння і взаємодовіри; четверта (основна), у ході якої вирішується головне завдання – отримання достовірної інформації, необхідної для розслідування та розкриття злочину; п'ята (заклучна), яка характеризується співставленням отриманої інформації із вже існуючою у справі та занесенням результатів допиту в протокол.

Однією з важливих умов підготовки до допиту є його планування. План допиту – розгорнутий або короткий, усний або письмовий – сприяє систематизації з'ясованих обставин і цілеспрямованості допиту. Показання потерпілого (особливо при вчиненні злочинів, які посягають на життя та здоров'я особи), як правило, відрізняються підвищеною емоційністю та схильністю до перевищення тяжкості вчинених відносно нього посягань. Тому дуже важливо звертати увагу на особу потерпілого, його особисті якості, особливості поведінки в екстремальних умовах.

Крім того, на процес надання інформації потерпілим можуть впливати емоції, які він переживав: страх, відчай, жах, фізичні та мо-

ральні страждання. Тому при першому допиті потерпілого слідчому слід врахувати стан важкого психологічного напруження та травму, перенесену потерпілим. При повторному допиті, як правило, відбувається найбільш повна і чітка реконструкція подій. Завдання слідчого – максимально заспокоїти потерпілого.

Допит потерпілого – це прагнення досягнути такого психологічного стану допитуваного, що максимально сприяв би отриманню найбільш точної і повної інформації про подію злочину та особу злочинця. Велику роль у цьому відіграє сама особистість слідчого, його інтелект, інтуїція та підхід до конкретної людини. Допит – це своєрідне мистецтво діалогу, під час якого здійснюється пошук істини.

Отже, центральними проблемами допиту є встановлення психологічного контакту з допитуваними особами, діагностика істинності показань, система прийомів правомірного впливу на допитуваного з метою отримання достовірної інформації.

При першому допиті потерпілого слідчому слід враховувати стан важкого психологічного напруження потерпілого та перенесену психічну травму, що не може не відбиватися на власному оцінюванні події останнім. Потерпілому слід роз'яснити, що від правдивості та повноти розповіді залежить кінцевий результат розслідування. Слідчому необхідно уточнювати та систематизувати отриману інформацію. Зрозуміло, що, намагаючись отримати правдиві свідчення, неприпустимо тиснути на потерпілого, використовувати погрози, шантаж, залякування. Процес спілкування при допиті регламентований кримінально-процесуальним законодавством, а його результати відображаються у протоколі допиту.

На хід та результати допиту потерпілого мають вплив як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники: серед них – глибоке вивчення слідчим матеріалів справи, врахування індивідуальних особливостей особи потерпілого, його першого враження від слідчого, самої психологічної обстановки, в якій відбувається спілкування. При допиті слідчий насамперед повинен виявляти умови, в яких потерпілий сприймав подію злочину та його наслідки, факти, що характеризують його психічний стан під час посягання і після нього.

Вивчення матеріалів кримінальної справи вимагає не тільки прискіпливого ставлення до кожного факту та його об'єктивної оцінки, а й логічного осмислення діалектичного зв'язку з дотриманням вимог законності і справедливості щодо прийняття підсумкового рішення по справі. Ефективність допиту залежить, перш за все, від ступеня вив-

чення особистості допитуваного. З цією метою важливо отримати відомості про професію, освіту, умови праці, спосіб життя, інтереси, поведінку в колективі тощо. При вивченні особи допитуваного важливо виявити як соціально-позитивні, так і соціально-негативні особистісні якості. Ці та інші відомості сприятимуть встановленню з допитуваним психологічного контакту. Отримання відомостей при особу допитуваного відбувається безпосередньо на допиті. Слідчий спостерігає за зовнішньою поведінкою допитуваного, рівнем його культури та розвитку, особливістю мови, психологічним станом та реакцією. Показання потерпілого, як правило, оцінюється слідчим у двох аспектах: по-перше, з огляду на їх відповідність об'єктивній дійсності; по-друге, у плані їх доказової цінності, що сприятиме розслідуванню злочину.

На відміну від свідка потерпілий не несе ніякої відповідальності за будь-яку відмову від давання показань, а може нести кримінальну відповідальність тільки за давання завідомо неправдивих показань згідно зі ст. 384 КК України, а також за розголошення даних досудового слідства без дозволу слідчого або прокурора за ст. 387 КК України.

Аналіз кримінальних справ свідчить, що свідомо неправдиві показання у ході попереднього слідства давали 24% потерпілих. У ході аналізу кримінальних справ встановлено, що помилялися у ході попереднього слідства 19% потерпілих [2, с. 12].

З метою отримання правдивої інформації від потерпілого слідчий повинен чітко дотримуватись логічних вимог. По-перше, запитання повинні формуватися в простій і доступній формі, бути лаконічними і послідовними. По-друге, складні питання доцільно поділяти на ряд простих і однозначних. По-третє, загальні багатозначні відповіді необхідно уточнювати і конкретизувати.

Тактичним засобом психологічного впливу є система питань, які задає слідчий. А особливо важливим моментом є їх послідовність. Але мистецтво допиту полягає не тільки в тому, щоб задавати питання, а й в умінні вислухати. Для допиту потерпілого цей постулат особливо важливий.

Під час проведення допиту слідчий повинен завірити потерпілого в тому, що розслідування буде об'єктивним, проведено в повному обсязі і відповідатиме всім вимогам законності. «Слід мати на увазі, – підкреслює В.М. Тертишник, – що потерпілий може знати і повідомляти такі факти і обставини, які нікому іншому не відомі й іншим шляхом з'ясовані бути не можуть, а з іншого боку потерпілий може мати свій певний інтерес у справі. З урахуванням цих обставин здійснюєть-

ся оцінка і перевірка показань потерпілого» [3, с. 606]. У цьому аспекті слідчий повинен особливо прискіпливо не тільки логічно обмірковувати кожен факт, а й суворо дотримуватися вимог чинного законодавства з метою досягти об'єктивної істини.

Нерідко показання потерпілого є наслідком не того, що він бачив і що насправді відбувалось, а негативним ставленням, бажанням помститися підозрюваному або обвинуваченому, тому слідчий має обережно підходити і оцінювати інформацію, яка надходить від потерпілого. Слідчому необхідно уважно спостерігати за не вербальними засобами спілкування, за тембром, мімікою, жестами потерпілого, що дозволяє певною мірою зробити висновки про правдивість показань.

Результати анкетування слідчих МВС, СБУ та прокуратури України «свідчать про те, що у їх практиці випадків відмови потерпілого від давання показань не було – зазначило 47,08% опитаних, було один раз – 8,29%, було декілька раз – 29,02%, було не часто – 9,77%, було часто – відзначили 2,89% опитаних, було дуже часто вказали – 0,89% опитаних» [4, с. 258].

Проведені дослідження Т.П. Матюшкової щодо потерпілих жінок від насильницьких злочинів свідчать, що під час допиту «у 14,4% неповнолітніх та 9% повнолітніх жінок спостерігалась амнезія внаслідок вчиненого злочину; 14,4% неповнолітніх та 34,2% повнолітніх потерпілих повідомляли неправдиві свідчення. Справа в тім, що потерпілі жінки на момент допиту часто перебувають у стані розгубленості чи під впливом страху від заподіяного насильства, погроз з боку злочинця, осуду з боку родичів тощо» [5, с. 12].

Як свідчать дослідження, проведені Інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, основними мотивами звернення потерпілих у правоохоронні органи є відшкодування шкоди (близько 56%) і притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності (48,5%) [6, с. 322].

З метою суворого дотримання законності під час допиту слідчий повинен максимально і об'єктивно оцінити характер і розмір шкоди, завданої злочином потерпілому, наявності, характеру, обсягу фізичних і моральних страждань, що повинні оцінюватися з урахуванням фізичних обставин, за яких була заподіяна шкода, й індивідуальних особливостей потерпілого. Так, згідно з результатами дослідження 395 кримінальних справ, проведеного С.В. Давиденко, «потерпілим заявлено позови про відшкодування: матеріальної шкоди – 242, моральної шкоди – 34» [7, с. 14].

Варто вказати й на те, що під час розслідування кримінальної справи слідчий може допускати однобічність і неповноту слідства. Але, якщо під час провадження кримінальної справи буде порушення законності, то цим, як правило, користуються злочинці, щоб уникнути законного покарання. Серед причин, які впливають на процес забезпечення законності і справедливості в розслідуванні кримінальних справ і проведенні допиту, – недостатній рівень професійної підготовки, а також життєвий досвід слідчих. Так, стаж слідчої роботи понад 10 років сьогодні має лише кожен п'ятий працівник служби. Навантаження на слідчих уже сьогодні значно перевищує науково-обґрунтовані норми. «Як вказали 75,5% слідчих, на роботі вони перебувають протягом 10–12 годин. Робоче навантаження надмірним вважають 31,9% слідчих, 64,7% слідчих не регулярно працюють над підвищенням професійної майстерності. Свої умови праці 15% слідчих визнали непридатними, ще 62,2% – частково непридатними» [8, с. 11–12]. Всі ці чинники негативно впливають на діяльність органів досудового слідства. Суттєву роль щодо захисту прав і свобод потерпілого під час допиту відіграє не тільки рівень професіоналізму, а правової і загальної культури правоохоронців та його відповідальності.

Добре відомо, що поліцейські всіх країн світу приймають Присягу на вірність закону та строге дотримання законності і справедливості, що є свідченням їх готовності та відповідальності щодо захисту прав і свобод людини. До речі, працівники міліції, приймаючи Присягу на вірність народу України, беруть на себе морально-правову відповідальність щодо захисту прав і свобод громадян. Найголовнішим елементом у службовій діяльності працівників міліції (поліції) повинна бути повага до права, суворе дотримання законності, високих моральних чеснот та християнських.

Велику роль в діяльності працівника поліції (міліції) відіграє культура спілкування і в цьому аспекті слово, як «мовна одиниця, виступає як вихідний будівничий матеріал... як засіб передачі думки». У професійній діяльності правоохоронців чітке і логічно вибудоване речення відіграє значну роль. Отже, комунікативна культура правоохоронця є складовою професійної правової культури працівників ОВС.

Крім правових положень, які визначають порядок і умови допиту, важливу роль відіграють також морально-етичні правила поведінки. В. Бортник справедливо зазначає: «Доброзичливість, стриманість, ставлення до особи, яку допитують, з повагою – обов'язкові атрибути професійної етики слідчого, ... , що сприяють встановленню необхідного психологічного контакту з особою, котру допитують. Це застерігає від заподіяння моральної шкоди допитуваній особі» [9, с. 51].

Дотримання принципу законності і справедливості вимагає від слідчого суворого виконання правових і моральних норм. Це означає, що від працівника міліції, його професійних і моральних якостей буде залежати доля людини, її честь і гідність. Велику роль в цьому відіграє сама особистість слідчого, його інтелект, пам'ять, інтуїція, гуманність, наполегливість, пріоритети закону та істини в його діяльності.

У своїй роботі слідчий поєднує функції соціолога, педагога, психолога, тому основними критеріями для нього мають бути прагнення до справедливості та перемоги над беззаконням.

Важливу роль в професійній діяльності міліції (поліції) відіграє правова культура. Правова культура передбачає, по-перше, досконале знання чинного законодавства, як необхідної умови дотримання законності; по-друге, повагу до чинного законодавства, внутрішнє усвідомлення, впевненість у правильності і необхідності його забезпечення у службовій діяльності по-третє, морально-психологічну готовність дотримання закону, при якому працівник не замислюється щоразу над тим, потрібно чи непотрібно виконувати вимоги закону він сприймає ці вимоги як належне, оскільки формальна необхідність виконувати закон перейшла у його внутрішню потребу.

Правова підготовленість працівника слідчого органу повинна бути значно вищою, ніж у пересічних законослухняних громадян. Вона повинна відрізнятися за обсягом, глибиною і формалізованим характером знань, принципів і норм права, а головне за вміння їх застосовувати. У багатьох країнах західної демократії обов'язком поліції є інформаційне забезпечення потерпілого. Так, офіцери поліції Великобританії зобов'язані надавати потерпілим максимальну інформацію та рекомендації щодо захисту їх прав і свобод. Потерпілому повідомляють ім'я, дільницю, телефон поліцейського, який займається розслідуванням справи, а також популярно роз'яснюють процес розслідування. Поліція повинна повідомляти потерпілому про хід розслідування, про виявлення підозрюваного у злочині. І на кінець, поліція повинна терміново інформувати місцеві структури підтримки жертв злочину, надаючи їм ім'я та адресу потерпілого.

Потерпілі, підкреслюється в Хартії жертв, повинні з боку поліції отримати не тільки необхідну інформацію, а й співчуття. При цьому поліція зобов'язана не тільки оперативно реагувати на повідомлення про злочин відносно особи, а й вести себе з жертвою ввічливо і уважно. Поліція, перш за все, повинна переконатися стосовно виявлених тілесних ушкоджень потерпілого, щоб передати далі відомості в служ-

бу державного звинувачення і в суд, забезпечивши тим самим право потерпілого на компенсацію за заподіяну шкоду. Якщо у потерпілого існують всі підстави щодо погрози нападу з боку злочинця, він про це повинен повідомити поліцію. Якщо поліція отримала таку інформацію, вона вживає заходи щодо охорони потерпілого.

У преамбулах до Всесвітньої декларації прав людини та європейської конвенції про права людини зазначено, що справедливість та мир у всьому світі пов'язані з повагою до фундаментальних свобод і принципів верховенства права.

У Великобританії та інших країнах з метою навчання поліції методам допомоги жертвам злочину створені спеціальні курси навчання поліцейських усіх рівнів і на всій території країни. У багатьох поліцейських управліннях діють комп'ютеризовані системи інформування потерпілих про результати розслідування кримінальних справ. Поліція Великобританії, яка історично користується у суспільстві хорошою репутацією і має високий статус, докладає значних зусиль для захисту жертв злочину. Не випадково самі поліцейські вважають себе головними захисниками потерпілих.

Аналогічні функції щодо роботи з потерпілими виконує поліція США. Поліцейських навчають співчуттю до потерпілих, поважному толераньному відношенню до жертви. У поліцейських дільницях багатьох штатів «створені спеціальні відділи по роботі з жертвами. Як правило, їх працівники – жінки – поліцейські, з великим досвідом роботи і навичками психологів. Вони зустрічаються з потерпілими одразу як тільки їм стає відомо про злочин. У них є доступ до матеріалів кримінальної справи, вони можуть кваліфіковано надати потерпілим необхідну психолого – емоційну підтримку, надати консультації з правових питань», а також у вирішенні інших проблем [10, с. 161].

Яскравим прикладом забезпечення законності і справедливості захисту прав потерпілого є службово-професійна діяльність поліції Німеччини. Поліцейський, як правило, прекрасно екіпований, обов'язково з нагрудним знаком, його висока культура спілкування, доброзичливість, віра в себе, висока свідомість у важливості й престижі своєї професії накладає відбиток на його поведінку. Психологічно громадянин бачить у поліцейському не просто державного службовця, захисника закону, але й свого найближчого радника і захисника.

Слід підкреслити, що і міліція України підтримуючи принципи, викладені в Кодексі ООН щодо поведінки посадових осіб правоохоронних органів та в Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи

стосовно Декларації про поліцію, виходячи із загальнолюдських морально-етичних позицій несе відповідальність перед державою і суспільством за життя і безпеку громадян.

Працівник міліції повинен постійно пам'ятати, що згідно з Конституцією України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найбільшою соціальною цінністю». Це положення Конституції є надзвичайно актуальним у професійній діяльності працівників слідчих апаратів, оскільки від їх професіоналізму, а також морально-психологічних якостей залежить проблема забезпечення законності і справедливості при розслідуванні кримінальної справи.

Таким чином, творчий підхід слідчого до проведення допиту, знання психології особистості у поєднанні з суворим дотриманням норм кримінально-процесуального законодавства є гарантією забезпечення законності, об'єктивного та всебічного встановлення обставин справи, викриття винних та відшкодування завданої злочином шкоди, захисту прав і свобод людини.

Висновки. Побудова ефективної правової держави вимагає перше, забезпечення законності і правопорядку, надійного захисту прав і свобод громадян України. Ця проблема тісно пов'язана з активною боротьбою правоохоронних органів зі злочинним криміналітетом, оперативним реагуванням на правопорушення і розкриття злочинів. Це вимагає, в першу чергу, удосконалення форм і методів досудового розслідування, в якому важливу роль відіграє допит.

По-друге, особливе місце в організації і проведенні допиту слідчим відіграє його професійна підготовка, правова культура та відповідальність. З метою захисту потерпілого слідчий повинен суворо дотримуватися законності і справедливості, проявляти співчуття і повагу, демонструвати високу культуру у спілкуванні з потерпілим. По-третє, суттєве місце у проведенні допиту відіграє логіко-психологічна підготовка слідчого, яка є важливим підґрунтям у створенні психологічного клімату і грамотного проведення допиту та досягнення істини в розслідуванні кримінальної справи. По-четверте, боротьба з сучасним криміналітетом, спрямованим на захист прав і свобод, честі і гідності потерпілих вимагає не тільки постійного удосконалення, але і вивчення передового досвіду поліції зарубіжних країн та його реалізацію в практику ОВС.

Таким чином, проблема організації і проведення допиту в юридично-правовому аспекті вимагає більш поглибленого аналізу, оскільки

ки від її наукового вирішення багато в чому залежить активна боротьба зі злочинністю, дотримання працівниками міліції законності прав і свобод громадян, які гарантовані Конституцією України.

1. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія / В.К. Весельський. – К.: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.

2. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза» / О.Я. Переверза. – Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2000. – 19 с.

3. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2004. – 1056 с.

4. Шепітько В.Ю. Допит потерпілого: тактико-психологічний підхід / В.Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю. Академія правових наук України. Інститут вивчення проблем злочинності. Збірник наукових праць. – Харків: ТОВ «Кроссрод», 2008. – № 15. – С. 256–265.

5. Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих – жінок від насильницьких злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза» / Т.П. Матюшкова. – Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 20 с.

6. Кочура О.О. Правовий статус потерпевшого в системі учасників уголовного процесса Украины / О.О. Кочура // Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 321–323.

7. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза» / С.В. Давиденко. – Харків: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2007. – 20 с.

8. Савонюк Р.Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза» / Р.Ю. Савонюк. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 20 с.

9. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми / В. Бортник // Право країни. – 2005. – № 11. – С. 49–52.

10. Леви А.А. Потерпевший в уголовном процессе: конспект лекцій / А.А. Леви. – М.: РУДН, 2007. – 179 с.